

**TYÖVÄEN
TALOUDELLINEN
TUTKIMUSLAITOS**

TUTKIMUSSELOSTEITA 33

KAJ ILMONEN – MIKA PANTZAR

RUUAN VALINTA , RUUAN MERKITYKSET JA TULOT

HELSINKI 1985

TYÖVÄEN TALOUDELLINEN TUTKIMUSLAITOS
TUTKIMUSSELOSTEITA 33

KAJ ILMONEN
MIKA PANTZAR

RUUAN VALINTA, RUUAN MERKITYKSET JA TULOT

ISBN 951-9281-45-2

ISSN 0357-9603

S I S Ä L L Y S

1.	ALKUSANAT	1
2.	RUUAN VALINTA, RUUAN MERKITYKSET JA TULOT	3
	Ruoka välttämättömyytenä	3
	Ravinto ihmiskoneen polttoaineena	6
	Uusintamisesta elämänhallintaan	7
	Ravinto esittävänä	9
	Ravinto mielihyväenä	10
	Ravinnon ulottuvuudet ja valinta	11
	Tuloluokka ja ravinnon valinta - Kulutuskorin muutos 1970-luvulla	15
	Saatteeksi	20
	LÄHDELUETTELO	24

1. ALKUSANAT

Väestön enemmistö on Suomessa jo pitkään elänyt sillä hyvinvoinnin tasolla, jossa ravinto on sulautunut arjen itsestäänselvyydeksi. Mutta vain taloudellisessa mielessä. Elämäntavan ja kulttuurin tutkimus viime aikoina on paljastanut, että ruoka ja sen valinta askarruttavat ihmisiä edelleen monella tavalla. Sen ansiosta ei ravinnon hankinta määräydy automaattisesti esimerkiksi väestön tulotason mukaan.

Ruuan valinnan oivaltaminen tapahtumaksi, jossa valitsijan taloudellinen asema sekä sosiaalinen ja kulttuurinen tausta kietoutuvat yhteen lukuisten tarjontatekijöiden kanssa, on ollut lähtökohtana tämän raportin tekijöiden monille kokoontumisille ja epävirallisille kontakteille. Raportti on puolestaan ensimmäinen yritys kiteyttää tähänastinen pohdiskelu ravinnon (ruuan, aterian, välipalan jne.) valinnasta, asemasta ja merkityksestä ihmisten päivittäisessä elämässä.

Tehtävämme ei ole ollut aivan yksinkertainen suorittaa, sillä ravinnon tarkastelussamme olemme pyrkineet myös kuromaan umpeen Talousteorian ja Arjen välimatkaa. Talousteoriassa ravinto esiintyy lähinnä vain Engelin laiksi kutsutussa tilastollisessa säännönmukaisuudessa. Sen mukaan ravintomenojen osuus supistuu tulotason kohotessa.

Engelin laissa nähdään ravinnon kysynnän muutokset vain määrällisinä suureina ja suhteessa muuhun rahavälitteeseen kulutukseen. Arjen horisontista katsoen tällainen näkökulma on auttamattoman kapea ja vivahteeton. Siksi olemmekin joutuneet erittelemään tarkasteluamme varten ravinnon muita kuin taloudellismäärällisiä ulottuvuuksia ja tarkastelemaan niitä suhteessa tulotekijöihin.

Kun arvioidaan onnistumista (taloustieteellisesti epäsovinnaudessa) tehtävässämme, toivomme, että meidät väärinymmärretään hedelmällisesti oikein. Syvin tarkoituksemme on lopultakin herättää yhteiskunta- ja erityisesti taloustieteen mielenkiintoa lähestymistapaamme ja aiheeseemme. Itse aiomme kehittää tematiikkaamme edelleen eräänlaisena epävirallisena projektina. Tässä työssä meitä auttavat MML Ritva Prättälän monet neuvot, kirjallisuusviitteet ja horjuvan ravintotieteellisen terminologiamme tarkistukset. Niistä hänelle suuri kiitos.

Helsingissä Pitkäsillan toisella puolen 8.1.1985

2. RUUAN VALINTA, RUUAN MERKITYKSET JA TULOT

Ravinnon hankkiminen ja nauttiminen on aina ollut keskeinen osa ihmisen arkea. Silti ihmisten ravitsemuskäyttäytyminen on pitkään kuulunut yhteiskuntatutkimuksen reuna-alueisiin.

Yksi syy tähän piillee modernien teollisuusmaiden yhteiskuntakehityksessä. Ravinto ja sen hankinta on niissä muuttunut tällä vuosisadalla siinä määrin arkiseksi itsestäänselvyydeksi, etteivät siihen ole kiinnittäneet huomiota muut kuin kansanterveydestä huolehtivat yhteiskuntapiirit.

Tänä päivänä tilanne on muuttumassa. Ravitsemus- ja arkielämän tutkimus yhtäältä sekä toisaalta kehitysmaiden kärjistyneet olot ja ravintokeinottelu kansainvälisillä markkinoilla ovat olleet virittämässä mielenkiintoa ravintoa kohtaan yhteiskuntatieteiden parissa (ks. Murcott, 1984). Ravinto ja sen käyttäminen ei edes moderneissa yhteiskunnissa ole niin itsestäänselvää kuin on kuviteltu. Kyse näyttää pikemminkin olevan laajasta ongelmavyyhdistä, jonka päät ulottuvat ravintoon kytkeytyvistä yhteiskunnallisista intresseistä yksityisen ihmisen haluun kasvattaa elämänhallintansa aluetta.

Ruoka välttämättömyytenä

Vaikka ravinto onkin kadonnut 1900-luvun yhteiskuntatutkimuksesta, 1800-luvulla ja vielä vuosisadan vaihteessa sen asema tutkimuskohteena oli vahva. Ravinto hivutautui tuolloin yhteiskuntatieteelliseen keskusteluun nousevan kapitalismin esiinpakottamien muutosten kautta. Palkkatyön alue laajeni laajenemistaan. Etenkin poliittiselle taloustieteelle kävi ajankohtaiseksi tarkastella työvoiman uusintamisen vaatimia välttämättömiä kustannuksia. Keskeiseksi pulmaksi nousi työvoiman jatkuvuuden

turvaavan tulotason määrittäminen.¹ Ongelman ratkaisu oli empiirisen yhteiskuntatutkimuksen lähtölaukaus ja samalla perusta yhdelle keskeiselle taloustieteen haaralle.²

Ranskalainen insinööri F. LePlay alkoi kerätä kotitalousbudjetteja ympäri Eurooppaa. Hänen työtään jatkoi tilastotieteilijä E. Engel. Hän keskittyi erityisesti tulotason ja ravintomenojen väliseen suhteeseen ja havaitsi siinä tilastollisen säännönmukaisuuden. "Engelin lain" mukaan ravintomenojen osuus tuloista (kokonaiskulutuksesta) laskee tulotason kasvaessa.

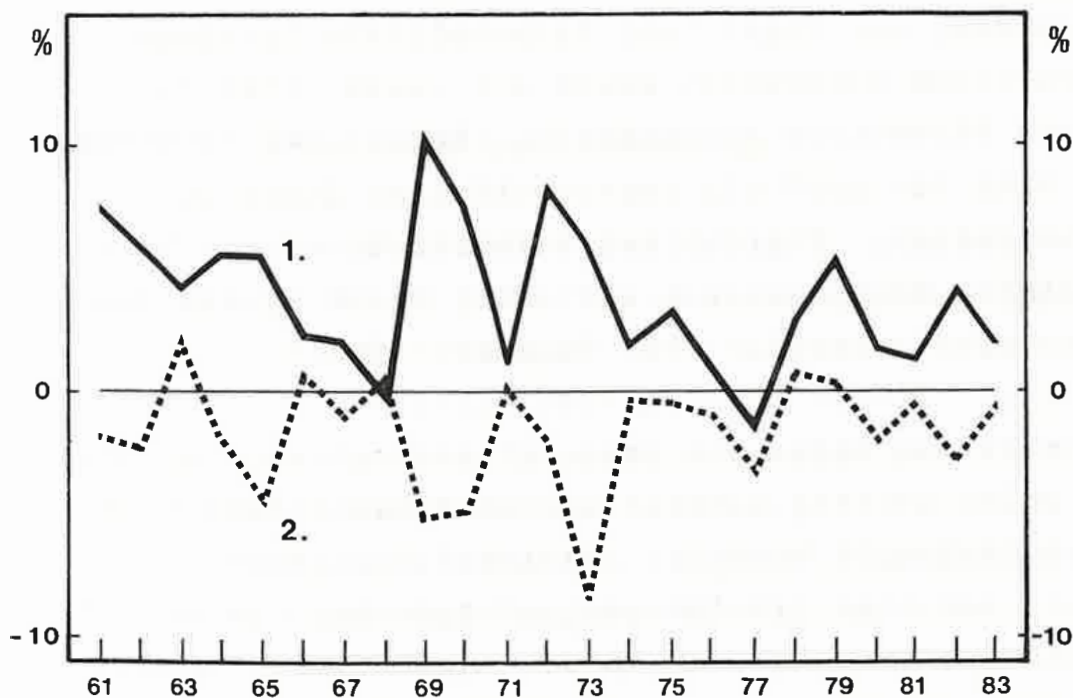
Engelin mukaan ruokamenojen osuus tuloista oli Keski-Euroopan köyhissä työväen perheissä 60 % ja keskiluokan perheissä 50 % (Engel, 1857). Hänen havaintonsa sijoittuvat 1800-luvun puoliväliin ja ovat pohjoismaalaisittain yllättäviä. Ruotsalaisperheitä tutkinut Y. Hirdman toteaaakin, että vielä 1800-luvun loppupuolella eli muurari-perhe selvästi nälkärajan yläpuolella, mutta viilarin perhe sen rajoilla ja kaivostyöläisen perhe sen alapuolella (1983, 21). Vastaavasti J.H. Vennolan mukaan oli ravintomenojen osuus vuosisadan alun Suomessa alimmissa tuloluokissa noin 70 % ja ylimmissä noin 20 % (1909).³

Kun tulotaso Suomessa koheni, Engelin havaitsema säännönmukaisuus alkoi täälläkin piirtyä esiin. Vuonna 1928 teollisuustyöväen tuloista meni 48 % ravintoon, mutta maalaisköyhälistön asema oli edelleen verraten huono. Sen tuloista kului ravintoon noin 60 % (Haatanen, 1968, 201). Sotien jälkeen pienituloisimmankin väestönosan asema parani kuitenkin huomattavasti. Vuoden 1981 kotitaloustiedustelun mukaan oli alimmassa tuloviidenneksessä elintarvikkeiden osuus kokonaismenoista enää 27,5 % ja ylimmässä viidenneksessä 20,4 %. Vaikka Engelin laki toteutuu Suomessakin pitkällä aikavälillä, se näyttäisi pätevän parhaiten pienituloisten suhteen.

Yleisemminkin voidaan sanoa, että ravintomenojen osuus on käyttäytynyt Engelin lain mukaisesti 1970-luvun puoliväliin saakka koko kansantalouden tasolla. Erityisesti on ollut nähtävissä, että kokonaiskulutuksen voimakkaasti kasvaessa elintarvikemenojen osuus on laskenut selvästi (voimakkaammin kuin trendi edellyttäisi) ja vastaavasti kulutuksen kasvaessa hitaasti, esimerkiksi vuosina 1968 ja 1971, elintarvikemenojen osuus on laskenut hitaammin (ks. kuvio 1).

1970-luvulla kehitys ei kuitenkaan enää vastannut suora-
viivaisesti Engelin lakia. Lamavuosina osa kuluttajista on joutanut nimenomaan ravintomenoissa. Vastasyklisyys, jonka tulisi vallita Engelin lain mukaan kokonaiskulutuksen muutoksen ja ravintomenojen osuuden muutoksen välillä, ei näytä toteutuvan 1970-luvun puolivälin laman yhteydessä.⁴

Kuvio 1. Yksityisten kulutusmenojen reaalin muutos (1.)
ja ravintomenojen osuuden muutos (2.)

Lähde: Kansantalouden tilinpito

Onko Engelin laki pätevä myös tulevaisuutta arvioitaessa vai onko sen pätevyysalue kaventumassa? Tähän kysymyseen vastaaminen edellyttää sen pohtimista, miksi Engelin laki ylipäättään on mielekäs.

Vastaus kytkeytyy epäilemättä siihen, että Engelin laki viittaa nimenomaan käytettävään rahamäärään eikä kulutuksen määrään. Ilmeistä on, että länsimainen ihminen ei voi enää sanottavasti lisätä kuluttamiensa elintarvikkeiden määrää, mutta rahaa niihin sitä vastoin voi kyllä sijoittaa nykyistä enemmän. Kulutuksen lisäys on ts. mahdollista elintarvikkeiden laadullisen muutoksen, uusien hyödykkeiden ja jalostusasteen kasvun kautta. Missä määrin elintarvikkeiden kulutus siirtyy uusille urille riippuu puolestaan elintarvikkeiden hintakehityksestä suhteessa muihin kulutushyödykkeisiin ja ravinnon uusien ulottuvuuksien merkityksestä ihmisille. Jatkossa keskitymme jälkimmäiseen kysymykseen.

Ravinto ihmiskoneen polttoaineena

Siihen aikaan, kun Engel teki tilastollisia tutkimuksiaan, ravinnon kulutuksen määrä oli vielä pitkälti sidoksissa käytettyyn rahamäärään. Sananlasku "ihminen on sitä mitä hän syö" oli ymmärrettävissä juuri tätä tosiasiaa vasten. Poliittisen taloustieteen ongelma nimittulotason määrittämiseksi kietoutui tästä syystä juuri ravintomenojen ympärille (ks. Stigler, 1954)

Ensi askeleitaan ottavassa ravintofysiologiassa taloustieteen pulma herätti henkiin vanhan lääketieteellisen ajatuksen ihmisestä koneena. Ravintofysiologian tehtäväksi tuli osoittaa "ihmiskoneelle" tehokkain ja edullisin polttoaine (Hirdman, mt. 87). Kapitalismin ja omien intressiensä mukaisesti ravintotutkimus keskitti siten huomionsa yhteen, ihmisen uusintavuutta (reproduktio) tähdentävään ulottuvuuteen.

Taloustieteen ja ravintofysiologian näkökulma ravintoon iskostui niukkuuden oloissa myös kasvavan työväenluokan näkökulmaksi. Sen omaksuminen työväestössä ei ollut vaikeaa, sillä se oli sopusoinnussa maatalousyhteiskuntaan syvälle syöpyneen puritaanisen ruokamoraalin kanssa. A. Kinnunen kuvaa tätä osuvasti Seitsemän veljeksien suhtautumisessa syömiseen:

"Luolaan suljetulla miehellä on täydellinen menu, mutta ilman makutermejä. Herkuttelua hän ei tunne ... veljesten maailmassa härkä ja kananmunat ja nauriit sekä kahvi, olut ja viina ovat aina samanmakuisia ja kaksijakoisia, niillä on yksi maku suussa ja toinen joka syvällä ihmisessä aiheuttaa himon." (Kinnunen, 1984.)

Ravinto miellettiin myös työväestössä "ilman makutermejä" pelkäksi polttoaineeksi (ks. Pill, 1984, 124). Kun alituisena huolena oli ravinnon riittämättömyys, valinta kohdistui sekä edullisimpiin että niihin ruoka-aineisiin, joiden arveltiin antavan eniten energiaa.⁵ Ei suinkaan ollut sattuma, että 1800-luvun ravintoasiantuntijat tähdensivät eläinrasvojen merkitystä ja että työväestössä myös suosittiin niitä (Hirdman, mt. 47, 58, 88-99).

Uusintamisesta elämänhallintaan

Pelkkää ravinnon määrää painottavat tottumukset havaittiin yksipuolisiksi, kun ravintofysiologinen tieto kasvoi ja yhteiskuntakehityksessä sivuutettiin "nälkäräjä". Y. Hirdmanin sanoin oivallettiin, että "terve villi-ihminen - talonpoika - terveine ruokatottumuksineen oli muuttanut kaupunkiin ja muuttunut epäterveeksi." (mt. 138). "Vatsaongelma" syntyi. Vallitsevan tulkinnan mukaan se ei ollut yhteydessä tulotasoon. Ei köyhyys tehnyt työläisen elämää kurjaksi, vaan päinvastoin kurja elämä teki sen köyhäksi (mt. 124). Toisin sanoen "vatsaongelmaa" eivät synnyttäneet virallisen selityksen mukaan yhteiskunnan rakenteelliset tekijät, vaan työläisen kyvyttömyys oman elämänsä hallintaan (vrt. Waris, II, 1932, 27-29).

1900-luvun alun Pohjoismaissa ongelman tulkinta oli osa siihen tarjottua ratkaisua, kotitalousvalistusta. Valistuksen sisältö omasi niin tieteellisen kuin ideologisenkin puolen. Tieteellisesti kyse oli elämänhallinnan alueen laajentamisesta, toisin sanoen halpojen ja vaihtoehtoisten elintarvikkeiden osoittamisesta kotitalouksien käyttöön. Ideologisesti tarkoitus oli vähentää niukkuuden ylläpitämää tyytymättömyyttä työväestössä opastamalla sitä ravinnon säästäväiseen ja huolelliseen käyttöön. Menetelmänä tässä oli perheenemännän työn ammattimaistaminen (Hirdman, mt. 126, 131, 133).

Kotitaloudellinen valistus ei levinnyt työväestön keskuuteen vuosisadan alkuvuosikymmeninä ainoastaan "ylhäältä" annettuna oppina, vaan myös työväestön omien järjestöjen, nais- ja osuustoimintaliikkeen kautta. Siinä määrin kuin sen tarjoamia aineksia omaksuttiin, ne antoivat - tosin tulojen edelleen ahtaiksi määräämissä rajoissa - mahdollisuuden suorittaa ruoka-aineiden kesken valintaa ja siten oivaltaa ravinnon se ulottuvuus, joka liittyy ihmisen omaan elämänhallintaan. Sen merkityksen voi katsoa kasvaneen, kun lähestytään tätä aikaa (Pill, mt. 120).

Ravinnon elämänhallinnan ulottuvuus liittyy erottamattomasti uusintavuuteen. Edellinen on jälkimmäisen laadullinen puoli ja se korostuu, kun väestön tulotaso kohoaa, tiedot karttuvat ja elintarviketarjonta "vapautuu" sekä teknisen kehityksen että tuonnin rajoitusten kaatumisen myötä. Suomessa tuo ajanjakso osuu 1950-luvun lopulle, jolloin tuontirajoitukset poistuivat. Samaan aikaan ravitsemusvalistus alkoi kiinnittää huomiota sokerin, rasvan ja valkoisten jauhojen liialliseen käyttöön sekä ravinnon vitamiini- ja hivennäisainepitoisuuteen (Roine, 1954).

Ravinnon oman elämän hallintaan kuuluva ulottuvuus pelkistyy historiallisesti ja kulttuurisesti kahteen ravintoon sisällytettyyn käsitykseen, voimaan ja terveel-

lisyyteen. Voima aineellistuu kaikista ravintoaineista parhaiten lihassa, johon mielikuvissamme liitetään myös voimaa lähellä olevat määreet: miehisuus, rohkeus ja sukupuolinen kyvykkyys (Barthes, 1970, 177 ja Twigg, 1984, 21-23-24). Terveellisyys on puolestaan kulttuurisesti yhdistetty vegetaristiseen ruokavalioon, johon vastakohtana lihalle liitetään myös käsitykset naisellisuudesta, puhtaudesta ja luonnollisuudesta. Tästä syystä mies vegetaristina tulee lihan syöntiä arvostavissa yhteiskunnissa helpommin tuomituksi kuin nainen (Twigg, mt. 24, 29).

Ravinto esittävänä

Ihmiset eivät syö ravintoa vaan ruokaa. Ruoka on aina paitsi aineellinen myös kulttuurinen ilmiö. Juuri kulttuuri on se prisma, joka taittaa vastaukset kysymykseen, mikä on syötävää ja mikä ei, mikä on arvokasta syötävää ja mikä ei, jne. Kulttuurin tutkijat sanoisivatkin, että ravinto on kulttuurisesti pisteytettyä, kooditettua (ks. Ilmonen, 1983, 37).

Yksi ravinnon keskeisimpiä kulttuurisia puolia kytkeytyy itse syömistilanteeseen. Se on aina tapojen säätelemää ja sosiaalisten suhteiden kyllästävä (ks. Elias, 1978, 84-128). Ruokailutapahtumassa ei pelkästään nautita ravintoa, vaan ravinto ilmaisee myös jotakin syöjästä sekä hänelle itselleen että ulkopuolisille. Ruokailu on esittävää (representaatio) kulutusta (vrt. Veblen, 1889).

Esittävän kulutuksen esineenä ravinto omaa kaksi puolta. Ensinnäkin sen tehtävänä ruokailutilanteessa on osoittaa (ostensio) ruokailijan yhteiskunnallista asemaa ja makutottumuksia (ks. Ilmonen, 1984, 52-53). Esimerkiksi Hirdman kuvaa sattuvasti, miten vuosisadan vaihteen kotitalousvalistus sisälsi näkemyksen eri yhteiskuntaluokille sopivasta ruokavaliosta tai "ruokakorista" (Hirdman, mt. 132).

Toiseksi ravinto toimii ihmisen minuuden rakentamisen välineenä paitsi fyysisesti myös sosiaalisesti (vrt. Ilmonen, mt. 52-53). Kuten yllä annettu esimerkki lihan tuottamista "miehisyyden" ja kasvisruuan vihjaamista "naisellisuuden" mielikuvista osoittaa, ravinto on yksi keino kertoa itselle, kuka minä olen (identiteettisyys).

Ravinto mielihyvänä

Maku on erottamaton aines ihmisen suhteessa ravintoon. Se on yhtä paljon syöjän kuin ravinnonkin ominaisuus. Yhdessä ravinnon suoman tarpeentyydytyksen kanssa maku on se kategoria, joka tekee ravinnosta nautintoaineen. Ravinnon toimivuutta nautinnon lähteenä on vielä agraari-yhteiskunnassa kuitenkin rajoittanut puritaaninen moraalili.⁶

Puritaaninen koodi oli siinä määrin läpäisevä, että se kyllästi jopa 1900-luvun alun taloustieteellisen tutkimuksen tulkintoja. Nautinto ei ollut etenkin köyhille kuuluva etuoikeus:

"Mutta vähävaraisten taloudessa on kahvia välttämättömästi pidettävä ravintoaineena, eikä nautintoaineena, sillä kahvi on ateriaan kuuluva, usein ainoa lämmin keitos köyhän perheen pöydällä". (Hjelt, 1909).

Puritaaninen moraalili oli todellakin varattu vain köyhille, sillä eurooppalaisissa hoveissa, joissa ravinnon puutetta ei tunnettu, oli ravinnosta kehitelty seremoniallinen nautintoaine. Vasta varsinaisten elintarvikemarkkinoiden synty ja eurooppalaisissa kaupungeissa kehitellyt kokeilut työväestön ruokailun kollektiiviseksi järjestämiseksi toivat puritaanisen moraalin rinnalle sellaisen suhtautumisen ruokaan, jossa sille annettiin myös nautintoaineen asema.

Niinpä jo Fourier kiinnitti utopiassaan huomion siihen, mitä hänen aikanaan työväestön kasvavalta kerrostumalta puuttui. Hän kuvasi tulevaisuuden yhteiskuntansa perusyksiköitä, falanstereita, ruokakulttuurin tyyssijana, jossa kokit ja uskomattomat ruokalajit kilpailivat keskenään (Hirdman, mt. 109).

Sama näkemys on jäljitettävissä 1800-luvun ravintofysiologien ajattelusta. Esimerkiksi vaikutusvaltainen ravintofysiologi C. Voit (Hirdman, mt. 98) tähdensi sitä, että ateriaan tuli sisällyttää ns. nautintoaineita. Niillä hän tarkoitti lähinnä mausteita ja ruuan kunnollista valmistamista. Nautintoaineiden oli määrä antaa ravinnolle "ruokahalua herättävän tuoksu ja maku", tuottaa mielihyvää nauttijalleen.

Ravinnon keskeinen ulottuvuus onkin juuri sen kyky tuottaa mielihyvää. Voit on epäilemättä ollut oikeassa lukiessaan ravinnon mielihyvää aikaansaaviin ominaisuuksiin tuoksun ja maun. Häntä ei voi moittia siitä, että hän ei mainitse ruuan kolmatta mielihyvän herättävää ominaisuutta, ulkonäköä, estetiikkaa.

Estetiikka on toki aina kuulunut ruuan tuottaman mielihyvän ominaispiirteisiin. Sen merkitys on kuitenkin korostunut vasta tällä vuosisadalla, kun se on muuttunut elimelliseksi osaksi ravinnon tuotantoa (Gillberg, 1973, 110-141 ja Haug, 1982, 35-52). Ruuan estetisointi liittyy siihen, että ihmisen kaukoaistien (näkö, kuulo) paino on historiallisesti kasvanut lähiaistien kustannuksella (maku, haju). Ruuan estetisointi toimii täkynä ihmiseen kehittyneelle "mässäilevälle silmälle" (Falk, 1984, 213).

Ravinnon ulottuvuudet ja valinta

Esitetyt ravinnon ulottuvuudet ovat reaalikategorioita, mutta siinä mielessä käsitteellisiä, että ne kasaantuvat

päällekkäin monen ruuan kohdalla. Yksi ja sama ruoka saattaa sisältää niin ravinnon uusintavuuden ja esittävyyden ulottuvuuden kuin tuottaa mielihyvääkin. Paljolti riippuu tilanteesta, mikä ravinnon ulottuvuuksista painottuu. Toisaalta on ruoka-aineita kuten makeiset (mielihyvä), joissa aineellistuu lähinnä vain jokin ravinnon ulottuvuuksista. Tällä on ratkaiseva merkitys, kun tarkastellaan ravinnon valintaa.

Ravinnon omat ominaisuudet eivät silti yksin riitä selittämään sen valintaa. Lisäksi on välttämättä otettava huomioon ravinnon hankinnan 1) yhteiskunnalliset rakenteelliset edellytykset, 2) yksilö- ja sosiaalishistoriallisesti muotoutuneet kokemukset ja preferenssit sekä 3) valinnassa noudatettu kotitaloudellinen työnjako (vrt. kuvio 2).

1. Yhteiskunnan rakenteelliset edellytykset ovat muotoilleet ravintotottumuksia monta eri kautta. Ensinnäkin elintarviketuotannon taso ja muoto ovat historiallisesti kehkeytyneitä. Osaltaan niiden ansiosta eri maiden ravintokulttuurit sisältävät erityispiirteitä (esimerkiksi maidon asema suomalaisessa ravintokulttuurissa).

Toiseksi elintarvikkeiden tarjonta ja saatavuus, sekä suuntaavat valintoja, että asettavat sille ehtoja. Yhtäältä markkinointi, etenkin 1960-luvulta eteenpäin Suomessa yleistynyt erikoistarjoustoiminta, ovat voimakkaasti ohjanneet kuluttajien valintoja (esimerkiksi Makrotest, 1978). Toisaalta mm. kausivaihtelut säätelevät edelleenkin monien elintarvikkeiden saatavuutta.

Kolmanneksi ravinnon valinta on tuloihin ja elintarvikkeiden hintoihin sidottua. Tämä ilmenee historiallisesti muutoksina eri tyyppisten ruoka-aineiden painotuksissa kotitalouksien elintarvikevalinnoissa sekä hyvä- ja huonotuloisten erilaisena ravintokulutuksena eri aikakausina. Engelin lakia soveltaen voidaankin tehdä seuraavat Suomea koskevat empiiriset oletukset:

a) Mitä lähemmäksi tätä päivää tullaan, sitä enemmän suomalaisten ravinnonkulutuksessa tulevat esiin myös muut ulottuvuudet kuin ravinnon uusintavuus.

b) Uusintavuuden ulottuvuus (so. välttämättömyyden alue) samankaltaistuu eri tulonsaajaryhmissä, kun tulotaso kohoaa ja kun tulonsaajaryhmät pysyvät sosiaalisesti samankaltaisina.

c) Varsinaiset erot eri tulonsaajaryhmien ravinnonkulutuksessa ilmenevät ravinnon esittävyiden ja mielihyvän ulottuvuuksina (vrt. Hirdman, 52). Näihin oletuksiin palataan artikkelin viimeisessä jaksossa.

2. Ruuan syömisestä hankitut kokemukset ovat henkilöhistoriallisia ja yksilön myöhempää ravintokäyttäytymistä leimaavia. Niihin on vaikea yhteiskuntatieteen keinoin tarttua, mutta joskus saattavat ruuasta saadut kokemukset yleistyä poikkeuksellisissa oloissa kokonaisia sukupolvia koskeviksi. Niinpä esimerkiksi sotasukupolvet Suomessa ovat jo lapsuudestaan lähtien joutuneet totuttautumaan muita sukupolvia vaatimattomampaan makeiden elintarvikkeiden käyttöön.

Preferenssejä on puolestaan tarkasteltu kuluttajan valintateorioissa. Preferenssit esiintyvät niissä kuluttajien arjesta irrotettuina ilmiöinä, vailla syntyhistoriaa.⁷ Tämän ansiosta valintateorioiden esittämien preferenssien yhteyttä ihmisten elämisen kokonaisuuteen on vaikea mieltää. Tässä sitä vastoin halutaan alleviivata preferenssien sosiaalihistoriallista luonnetta.

Preferenssit ilmentävät kullekin ajalle ominaisia aatevirtauksia ja elämäntapoja. Siinä mielessä ne kytkeytyvät ihmisten jokapäiväisen elämän kokonaisuuteen, niin arkeen kuin juhlaan. Hyvänä esimerkkinä tästä on nykyaikana yleistynyt vegetarismi. Se muodostaa preferenssien kokonaisuuden, joka ei rajoitu vain ravintokäyt-

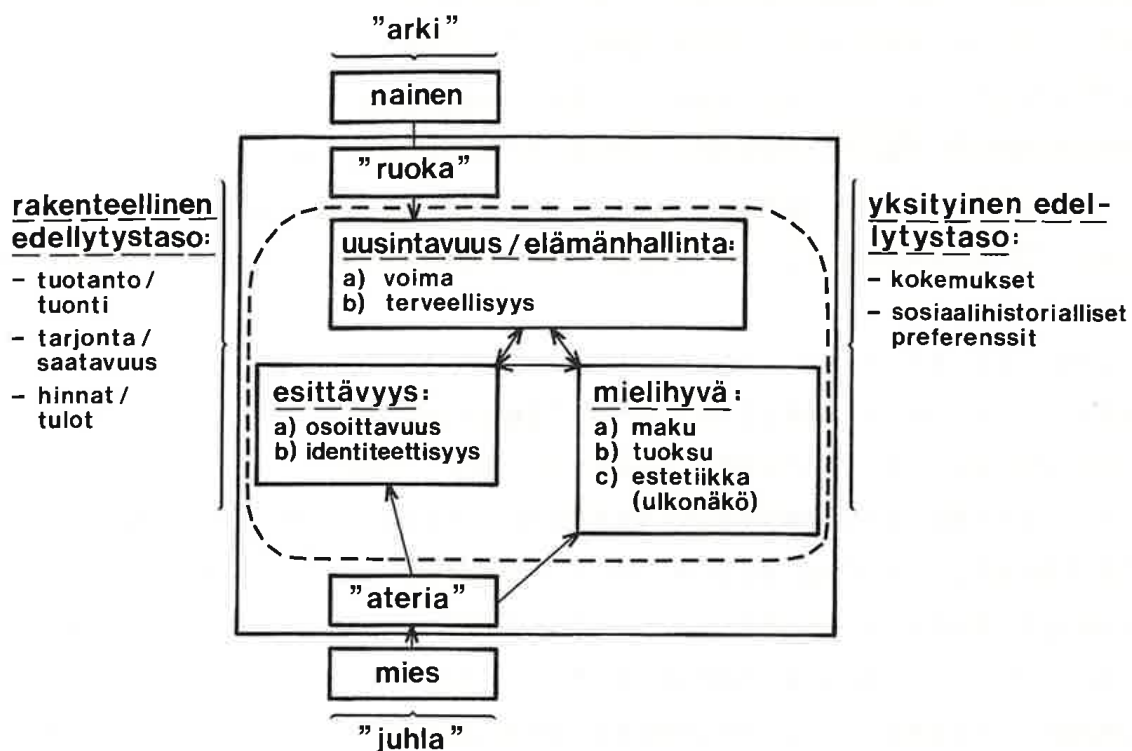
täytymiseen, vaikka päällisin puolin vetääkin juuri sen suhteen tiukimpia rintamalinjoja (Twigg, mt. 27-29).

3. Kaikki sellaiset ravinnon valintaa koskevat teoriat, jotka eivät ota huomioon kussakin kulttuurissa vallitsevaa kotitaloudellista työnjakoa, ovat puutteellisia. Kotitalouden työnjako heijastelee suoraan sukupuolten välistä yhteiskunnallista työnjakoa (Barett, 1982, 159-174). Läntisen kulttuurin piirissä se on puolestaan muotoutunut sellaiseksi, että mies vastaa kotitalouden toimivuuden edellytyksistä, nainen sen toiminnasta. Käytännössä tämä merkitsee sitä, että nainen kantaa vastuun kotityöstä ja kotitalouden jäsenten tarpeentyydytyksestä. Hän huolehtii perheen ravinnon hankinnasta ja sen valmistamisesta käyttökelpoiseen muotoon (esimerkiksi Niemi-Kiiski-Liikkanen, 1981, 36-43).

Käsitys kotitalouden sisäisestä työnjaosta, etenkin ravinnon hankinnasta ja valmistuksesta, jää vivahteettomaksi, ellei oteta huomioon arjen ja juhlan rytmitystä perhe-elämään. Arki on se elämänpiiri, jossa ravinnon uusintavuuden ulottuvuudella on erityisen painokas sija. Silloin syödään "ruokaa". Koska naisten osaksi "on langennut" kotitaloustöistä huolehtiminen, he ovat kanta-neet vastuun myös perheen arkisesta aterioinnista (ks. Boalt-Neymark, 1983, 115-151).

Kotitalouden juhlahetkiin kuuluvat puolestaan kulinaariset aistinautinnot ja sosiaalisen aseman osoittaminen ravinnon avulla. Historiallisesti mies on ollut kiinnostunut näistä elämänpiirteistä kulttuurissamme. Yhtenä osoittimena mainitusta tehtävänjaosta ovat ravintoa käsittelevät artikkelit ja kirjat. Miehet käsittelevät etupäässä ravinnon kulttuurisia, etnografisia, historiallisia ja kulinaarisia аспекteja, kun taas naiset keskittyvät pääasiassa ravinnon käytännöllisiin аспекteihin (mt. 121 ja Hirdman, mt. 120-136). Kun ruuan valintaa ja ulottuvuuksia koskevat pohdiskelut tiivistetään, syntyy seuraavannäköinen kuvio:

Kuvio 2. Ravinnon ulottuvuudet ja valinta

Tuloluokka ja ravinnon valinta - Kulutuskorin muutos 1970-luvulla

Lopuksi tarkastellaan kotitaloustiedustelujen avulla Engelin lain perusteella tehtyjä oletuksia (ks. sivut 12-13) ja sitä, tukeeko lyhyen aikavälin tarkastelu väitetä, että ruuan valinnan ulottuvuudet monipuolistuvat tulotason kasvaessa (ja uusintaminen samanlaistuu).

Seuraavassa on tyydytty vertailemaan alimman (I) ja ylimmän (V) tuloviidenneksen kulutuksen muutosta 1970-luvulla. Tuloviidennekset on luokiteltu kotitalouksien käytettävissä olevien tulojen perusteella. Vuoden 1976 kotitaloustiedustelu on jätetty vertailun ulkopuolelle sen poikkeuksellisuuden vuoksi (ks. kuvio 1).

Tarkastelun kohteeksi ei ole hyväksytty kaikkia kotitaloustiedustelun elintarvikkeita (mm. virvoitusjuomia). Mukaan on otettu sellaiset ruoka-aineet (tai ruoka-aineparit), joiden on tulkittu edustavan jotakin ravinnon

ulottuvuutta.⁸ Tarkastelussa on silti mukana noin 3/4 kotitaloustiedustelun elintarvikeryhmistä.

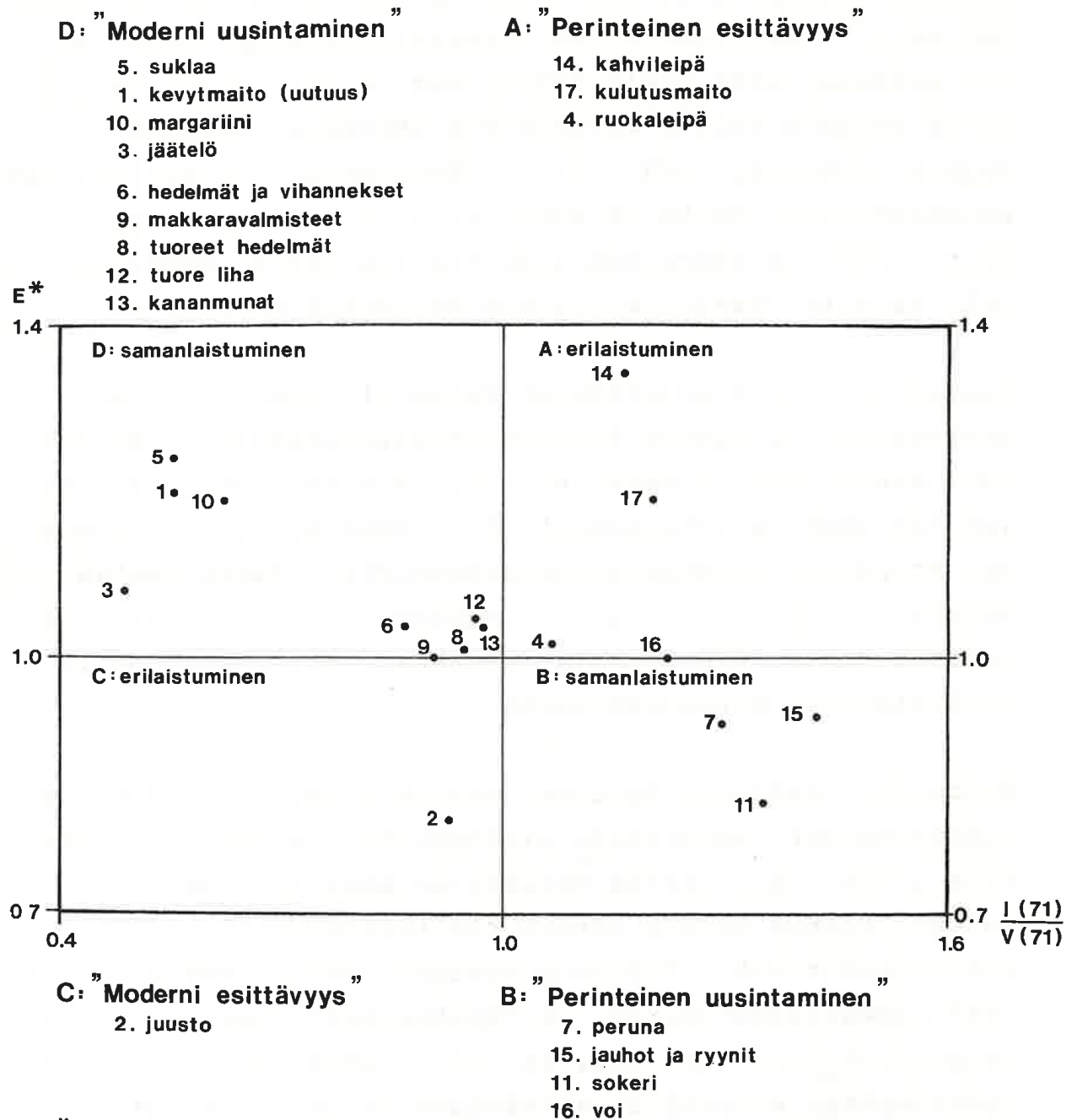
Kuviossa 3 ja taulukossa 1 on verrattu vuosien 1971 ja 1981 "kulutuskoreja" alimmassa (I) ja ylimmässä (V) tuloluokassa.⁹ "Ruokakori" kasvaa noin 1 prosentilla kummassakin tuloluokassa kyseisenä ajanjaksona. Se, että tilastolliset perusteet ovat hieman muuttuneet ja kulutuskorit kasvaneet, on tulosten kannalta epäoleellista.

Ruokakorin koostumuksessa tapahtunutta muutosta voidaan kuvata kuvion 3 mukaisella nelikentällä. Se on rakennettu seuravan periaatteen mukaisesti: Horisontaalinen akseli esittää alkutilaa. Ykkösen oikealla puolella ovat hyödykkeet, joiden paino on alemmassa tuloluokassa suurempi kuin ylemmässä vuonna 1971 (ks. myös taulukko 1, sarake 9). Koska alimmassa tuloluokassa korostuvat eläkeläistaloudet ja ilmeisesti perinteiset elintarvikkeet, ruutujen A ja B katsotaan edustavan perinteisiä elintarvikkeita. Vastaavasti ruudut C ja D koostuvat moderneista elintarvikkeista, joita kulutetaan enemmän hyvätuloisissa suurehkoissa perheissä. Jako perinteisiin ja moderneihin hyödykkeisiin vastaa Uusitalon (1975) jaottelea.

Kuvatulla periaatteella muodostettu nelikenttä jaottelee kotitaloustiedustelujan "ruokakorit" pitkälti esitettyjen oletusten mukaisesti. Ensinnäkin ruutuihin A ja B "perinteisiksi" arvioituihin elintarvikeluokkiin sijoittuvat kulutusmaito (17), kahvileipä (14) sekä voi (16), peruna (7), sokeri (11) ja jauhot & ryynit (15). Etenkin ruutuun B sijoittuu hyödykkeitä, jotka ovat vanhastaan kuuluneet suomalaisen arkiseen ruokapöytään. Kyse on perinteisestä talonpoikaisesta ruokavaliosta, joka on ensimmäisen työläissukupolven myötä siirtynyt kaupunkiin, ja joka toimii etupäässä ravinnon uusintavuuden ulottuvuudella (vrt. Hirdman, mt. 1982 ja Seppänen, 1980, 108).

Kuvio 3. Ravinnon kulutuksen kehitys ja samanlaistuminen 1970 - luvulla

(Kotitaloustiedustelut 1971-1981, vrt taulukko 1.)

* Vertikaaliakseli kuvaa muutosta E, joka on mitattu alimman ja ylimmän viiden-
neksen kulutusosuuksien suhteen muutoksella 1971-1981

$$E = ((I(81)/V(81)) / (I(71)/V(71)))$$

(Huom. Indeksien tulkinta oleellisesti riippuvainen sijainnista horisontaaliakselilla)

Vaaka-akseli kuvaa alimman (I) ja ylimmän (V) tulonsaajaryhmän kulutuskorien
suhdetta (= $I(71)/V(71)$) -lähtökohtatilannetta 1971.

Ruudun A hyödykkeistä kulutusmaito kuuluu epäilemättä perinteisen uusintamisen piiriin. Sitä vastoin kahvileipä edustanee jotain muuta. Tulkintamme mukaan se ilmentää perinteistä esittävyyttä. Tulkintamme perustuu siihen, että juuri kahvileipä on vielä lähimenneisyydessä ollut statushyödyke, jonka käyttö on yleensä rajoittunut juhlaan.¹⁰ Sen juuret ovat agraariyhteiskunnassa. Ei ole sattuma, että vielä 1970-luvun lopulla juuri maaseudulla syödään eniten kahvileipää (Honkala, Rimpelä, Rajala, Rimpelä, 1983, 107). "Kahvittelu" on sosiaalisen kanssakäymisen muoto ja kahvileipä tilanteeseen sopiva keino osoittaa vieraanvaraisuutta (ja talon vaurautta vrt. sanonta "tarjolla oli sen seitsemää sorttia").

Ruutuihin C ja D sijoittuvat selvästi juusto (2) sekä kevytmaito (1) (uutuus 1970-luvun alkupuolella), jäätelö (3), suklaa (5), margariini (10) ja epäselvemmin erottuvat hedelmät ja vihannekset (6). Nämä tuotteet koristavat etupäässä hyvätuloisten ruokakoria. Tulos vastaa suurin piirtein sitä, jonka Seppänen on saanut toisista lähtökohdista 1970-luvulla (Seppänen, mt. 108). Se on tulkittavissa kaksijakoisesti.

Ruutuun D asettuvat tuotteet näyttäisivät sekä edustavan uusintavuuden laadullista ulottuvuutta, elämänhallintaa että tänään hallitsevia mielihyvän muotoja. Ravinnon kulutus etenee toisin sanoen ristiriitaisesti tulotason kohoamisen myötä. Toisiaan vastassa ovat "terveellistyvät" ruokailutottumukset ja "epäterveet" mielihyvän tyydytystavat (vrt. Hirdman, mt. 52). Tämä tukee käsitystä, jonka mukaan modernille elämäntavalle on ominaista ravinnonkulutuksen kahtalainen kehityssuunta. Yhtäältä ollaan siirtymässä kohden "epäterveellistä" instanttityydytystä, napostelua¹¹ ja toisaalta kuljetaan kohden terveellistä ja kevyttä ruokavaliota, jossa esimerkiksi rasvainen kulutusmaito korvautuu kevytmaidolla ja vihannesten ja hedelmien osuus on suuri (vrt. Anderson, 1980, 115-116).

Taulukko 1. Ravinnon kulutusesuudet alimmassa ja ylimmässä tuloluokassa 1971 ja 1981
(jako perustuu kotitaloutta kohden käytettävissä olevaan tuloon; osuudet
on laskettu kotitaloustiedustelun elintarvikemenoista (Luokat 10-11))

	1. k.a(81/71)	2. I(71)	3. V(71)	4. k.a(71)	5. I(81)	6. V(81)	7. k.a(81)	8. k.p(81/71)	9. I/V(71)	10. =E I/V(81):I/V(71)
1 Kevytmaito	3.54	0.7	1.3	1.1	2.7	4.2	3.9	2.49	0.53	1.20
2 Juusto	1.80	2.0	2.2	2.0	3.0	4.1	3.6	2.73	0.90	0.81
3 Jäätelö	1.54	0.6	1.3	1.1	1.0	2.0	1.7	1.44	0.46	1.08
4 Ruokaleipä	1.42	4.9	4.7	4.7	7.2	6.7	6.7	1.48	1.04	1.02
5 Suklaa	1.30	0.7	1.3	1.0	1.0	1.5	1.3	0.91	0.53	1.24
6 Hed. + vihan.	1.30	10.8	12.8	11.9	14.4	16.3	15.5	1.05	0.84	1.04
7 Peruna	1.21	1.4	1.1	1.4	1.9	1.6	1.7	0.86	1.27	0.92
8 Tuor.hedel.	1.04	3.8	4.1	4.3	4.3	4.6	4.5	0.46	0.92	1.01
9 Makkaravalm.	0.95	7.4	8.4	8.5	7.1	8.0	8.1	0.88	0.88	1.00
10 Margariini	0.94	1.3	2.1	1.9	1.4	1.9	1.8	0.68	0.61	1.19
11 Sokeri	0.93	3.1	2.3	2.9	2.8	2.5	2.7	0.40	1.34	0.83
12 Tuore liha	0.90	11.1	11.6	11.2	10.2	10.1	10.1	0.71	0.95	1.05
13 Kanamunat	0.82	2.7	2.8	2.8	2.2	2.2	2.3	0.61	0.96	1.04
14 Kahvileipä	0.81	6.1	5.3	5.5	6.2	4.0	4.5	2.27	1.15	1.34
15 Jauh. & ryynit	0.77	4.1	2.9	3.5	3.3	2.5	2.7	0.73	1.41	0.93
16 Voi	0.74	6.9	5.7	6.3	5.4	4.4	4.7	0.83	1.21	1.00
17 Kulutusmaito	0.50	10.3	8.6	9.8	6.0	4.2	4.9	0.98	1.19	1.19
SUMMA 1-17		74.1	74.4	75.6	75.8	76.2	76.2			
(vähennettynä tuor.hedelmät)										

k.a(81) = keskiarvo 1981
k.p(81/71) = keskipolkkeamien suhde 1981/1971

I(71) = I kvintiliin kulutusosuus 1971

V(71) = V kvintiliin kulutusosuus 1971

I/V(71) = I ja V kvintiliin kulutusosuksien suhde 1971
(Kuvion 3 vaak-akseli)

(I/V(81):(I/V(71))) = kulutusosuksien suhteen muutos 1971-1981
(Kuvion 3 pystyakseli = E)

Juusto sijoittuu ainoana hyödykkeenä ruutuun C. Se on tuote, jonka kulutusosuus on kasvanut kevytmaidon jälkeen kaikkein nopeimmin. Kehitys heijastaa osittain ruokailutottumuksissa tapahtunutta muutosta. Arki-iltoina ei enää valmisteta tavallista aterialla, vaan se korvataan leivällä ja ns. jääkaappisyömisellä (Seppänen, 1982, 1671).

Ruokailutottumusten muutos voi kuitenkin parhaimmillaan olla vain osaselitys juustomenojen kasvulle. Kuvio 3 ja taulukko 1 osoittavat, että juustoon käytetyt menot ovat lisääntyneet eniten ylimmässä tuloviidenneksessä. Siitä ryhmästä löytyvät myös juustojen suurkuluttajat (Suomen Gallup, 1984, julkaisematon tieto). Kun lisäksi tiedetään, että alimpien tuloryhmien juustonkulutus suuntautuu Emmentaliin ja etenkin Edamiin sekä että markkinoita valtaavat nopeimmin suurituloisten suosimat "herkkujuustot",¹² päädytään siihen näkemykseen, että juusto ehkä sittenkin ilmentää juuri modernia esittävyyttä. Ei liene haettava sanoa, että patonki, punaviini ja herkkujuusto ovat tämän päivän "ekonomikulttuuriin" kuuluvia tapoja osoittaa sosiaalista asemaa ja omaa identiteettiä...

Saatteeksi

Artikkeli on toivottavasti osoittanut, että jokapäiväinen ruoka ja sen valinta ovat monisyisiä ilmiöitä. Tilastokeskuksen kotitaloustiedustelut (erityisesti luokiteltuna) ovat karkea siivilä kyseisten ilmiöiden vangitsemiseksi. Siihen tehtävään kaivattaisiin aivan uusia välineitä.

Tehtävään ryhtyminen ei artikkelimme jälkeen kaivanne perusteluja. Erottelevathan ruoka ja sen valinta väestöä ryhmiin vähintään yhtä tehokkaasti kuin muut perinteiset yhteiskunnalliset jaot, kuten suhde tuotantovälineisiin, tulot jne. Moniulottuistuuksaan ruuan kulutus saattaa kuvata suomalaisen yhteiskunnan todellisuutta jopa taval-

la, jonka ei pitäisi jättää poliittisia päätöksentekijöitäkään välinpitämättömiksi.

1. Tilastotieteilijä E. Engelin vastaus kysymykseen oli monografia "Ihmisen hinta".

2. Jo valistusajan filosofiassa alettiin kiinnittää huomiota ravintoon. Voltaire on todennut, että "vuoden 1750 tienoilla kansakunta kyllästyi runoihin, tragedioihin, huvinäytelmiin, romaaneihin, oopperoihin, romanttisiin kertomuksiin, vielä romanttisempiin moraalisiiin tarkasteluihin ja väittelyihin, jotka koskevat suloutta ja niauksia sekä alkoi keskustella viljasta". (Friedell, E. (1950), osa II, 344).

3. Engelin laissa viitattiin alunperin poikkileikkausaineistoon, eli kulutusmenojen jakaumaa (tuloluokittain) tarkasteltiin yhtenä ajanjaksona. Myöhemmin lakia on sovellettu aikasarjatarkasteluun: ravitsemusmenojen osuutta kokonaismenoista tai tuloista on verrattu peräkkäisinä ajanjaksoina.

James Duesenberry on merkittävässä kansantaloustieteen väitöskirjassaan kiinnittänyt huomiota poikkileikkaus- ja aikasarjatutkimusten eroavaisuuksiin. Näihin eroavaisuuksiin viitaten hän on korostanut mm. sosiaalisten rakenteiden ja kulutustottumuksien jäykkyyden merkitystä erityisesti haluttaessa ymmärtää kulutuksen ja säästämissuhtetta (1952).

4. Tämän paradoksaaliselta tuntuvan tuloksen tarkastelu vaatisi oman artikkelinsa. Todettakoon kuitenkin, että kotitaloustiedustelussa 1976 Engelin luonnehtima säännönmukaisuus näyttää korostuvan kotitalouksissa, jotka kuuluvat ylimpään tuloviidennekseen. Niissä ravintomenojen osuus kokonaiskulutuksesta kehittyi vuosina 1971, 1976 ja 1981 seuraavasti: 20,9 %, 22,3 % ja 20,4 %. Vastaavina vuosina alimman tuloviidenneksen ravintomenojen osuus kehittyi seuraavasti: 30,5 %, 26,9 % ja 27,5 %. Vaikuttaa siltä, että alimmassa tuloviidenneksessä vuonna 1976 nimenomaan ravintomenot olivat joustava elementti, siten että 1981 osuus palautui trendiuralleen. Ongelmallista Engelin lain kannalta on, että se oli 1970-luvulla pätevä korostetusti ylimmissä tuloryhmissä. Osaselitys sisältynee tuloryhmien muodostusperusteeseen. Alin tuloluokka, kotitalouksien käytettävissä olevien tulojen mukaan luokiteltuna, koostuu paljolti eläkeläistalouksista, joissa eri menoerien joustamismahdollisuudet tulojen muuttuessa saattavat olla hyvinkin erilaisia kuin kotitalouksissa keskimäärin.

5. T. Scitovsky esittää, että Yhdysvaltain köyhä ruokakulttuuri pikaruokineen on ymmärrettävissä jäänteinä puritanismista, jossa ruualla ei ollut muuta tehtävää kuin toimiminen polttoaineena: amerikkalaisessa yhteis-

kunnassa bensiiniasema ja hampurilaispaikka palvelevat samaa tehtävää (Scitovsky, 1976, 182-290)

6. A. Kinnunen osoittaa tämän taitavasti "Seitsemän veljeksien" erittelyssään: "Juhanin kuvaukseen kätkeytyy kyllä syömisen ja juomisen nautinto, mutta vain kätkeytyy, ei ole näkyvissä (343)... Tätäkin mässäystä ja ilottelua seurasi inho, krapula, jossa oli paitsi fysiologisia vierotusoireita, myös moraalisia ja uskonnollisia painajaisia (mt. 344)... Mutta makuasioissa heissä ei tapahdu kehitystä. He ovat oppineet ainoastaan painamaan himonsa pinnan alle. Sieltä ne voivat periaatteessa milloin tahansa purkautua tuhoisin seurauksin (mt. 345)".

7. Kysyntäteorian "historiattomuus" ja kapea rationaalisuusmääritelmä (= kuluttaja käyttäytyy ristiriidattomasti omien annettujen preferenssiensä suhteen (ks. Elster, 1983)) on toisaalta mahdollistanut formaalin tarkastelun, jossa hyödykkeiden, hintojen ja tulojen suhdetta on voitu käsitellä kokonaisvaltaisemmin kuin olisi mahdollista tarkasteltaessa preferenssejä historiallisesti (empiiristä tuloksista: esimerkiksi Nordberg (1984) ja Viren (1981) ja metodista Deaton & Muellbauer (1981)). On syytä huomautta, että tässä yhteydessä "preferensseillä" viitataan annettuun valintamekanismiin, eikä siis ravitsemustieteen makuaistiin viittaavaan käsitteeseen.

8. Tällaiset tulkinnot ovat luonnollisesti karkeistavia ja nykyhetken tietämykseen sidottuja. Niinpä esimerkiksi hedelmien ja vihannesten mieltäminen "terveellisiksi" ja siten ravinnon elämänhallinnan/uusintavuuden ulottuvuuteen liittyviksi, on nähtävä sitä taustaa vasten, että sekä ravintofysiologia että kulttuuriset koodit leimaavat ne "terveellisiksi".

9. Kulutuskorajatteluja vastaan voidaan esittää lukuisia varauksia. Hintasuhteiden muutos saattaa vaikuttaa tuloksiin, jos varsinkin eri tuloluokissa reaktiot hintojen muutoksiin ovat hyvin erilaisia. Esimerkiksi sokerin suhteellisen hinnan kohoaminen 1970-luvulla on ilmeinen tekijä, joka täytyy ottaa huomioon tulkittaessa kuvaa 2. Sokerin hinta viisinkertaistui 1970-luvulla, kun elintarvikkeiden hinnat keskimäärin kolminkertaistuivat samana aikana. Muiden hyödykkeiden kuin sokerin ja suklaan hintakehitys oli huomattavasti samankaltaisempaa, ehkäpä ravintorasvojen 3,4-kertaistumista lukuun ottamatta. Hintojen voimakas kohoaminen johtaa siihen, että kyseisen hyödykkeen paino korissa todennäköisesti kasvaa ja koripainot lähestyvät toisiaan I- ja V-ryhmässä, vaikka kulutuksen määrä vähenisi.

Ongelma kulutuskorissa on myös tuloluokkien rakenteen muutos. Tässä tapauksessa ongelma ei välttämättä ole suuri, koska rakenteellinen kehitys kummassakin luokassa on ollut lähes samanlaista. Kotitalouden keskikoko on laskenut alimmassa tuloluokassa 1,51:stä 1,22:een ja ylimmässä tuloluokassa 4,19:stä 4,02:een.

On syytä edelleen korostaa kotitaloustiedustelusta saatavien tulosten herkkyyttä tuloluokkien muodostusperiaatteille (ks. esimerkiksi Sosiaali- ja terveysministeriö, 1984). Käytettävissä olevan tilastoaineiston vuoksi luokitteluperusteeksi on jouduttu ottamaan kotitalouksien käytettävissä olevat tulot, vaikka luonnollisempaa tutkittaessa ravintomenoja, olisikin luokittelu kotitalouksien jäsentä tai kulutusyksikköä kohden.

Rajoituksista huolimatta kulutuskorianalyysi antaa melko luotettavan yleiskuvan, etenkin tarkasteltaessa hyödykkeitä, jotka ovat etäällä nelikentän origosta (piste 1,1). Uusien hyödykkeiden (esimerkiksi kevytmaito) tulokinnassa on kuitenkin oltava varovainen.

10. Yleisemmin on ilmeistä, että makeankäytössä voidaan erottaa kolme luokkaa: 1) uudenaikaisen makean käyttö (makeiset, suklaa, jäätelö), 2) kahvi- ja teesokerin käyttö, 3) perinteisen makean (kahvileipä, jälkiruuat) käyttö (ks. esimerkiksi Prättälä, Gröndal, 1983).

Nelikentässä uudenaikainen makea sijoittuu ruutuun D ja perinteinen ruutuihin A ja B. Makeankäyttö ja erityisesti sokeri on taloustieteen kysyntäanalyysin kannalta ongelmallinen (ks. Viren, 1981, 107). Ilmeistä on, että sosiaaliset tekijät ja terveysvalistuksen vaikutus näkyvät makeankäytössä. Mm. Ahlströmin ja Räsäsen (1972) lasten makeisten käyttöön liittyvä tutkimus viittaa siihen, että alimmassa tuloluokassa makeankäyttöä rajoittavat tulot ja ylimmässä tuloluokassa selvimmin rajoittavana tekijänä on terveysvalistus.

11. Mainittakoon, että vuoden 1981 kotitaloustiedustelussa esimerkiksi perunalastujen osuus perunatuotteiden kulutuksesta oli alimmassa viidenneksessä noin kolme prosenttia ja ylimmässä viidenneksessä kahdeksan prosenttia.

12. Tiedot saatu suullisesti Valiosta.

LÄHTEET

- Ahlström, A., Räsänen, L.: Suomalaisten lasten makeisten käytöstä, Suomen hammaslääkärilehti 19/10 1972.
- Anderson, S.: Matens roller. Sociologisk gastronomi, Lund 1980.
- Barthes, R.: Mytologier, Uddevalla 1970.
- Barrett, M.: Kvinnoförtryck. En marxistisk of feministisk analys, Malmö 1982.
- Boalt, K. ja Neymark, M.: Om arbetet i hemmet, teoksessa Den okända vardagen (Åkerman, B. m.fl./toim.), Göteborg 1983.
- Deaton, A., Muellbauer, J.: Economics and Consumer Behavior, Cambridge University Press, Cambridge 1980.
- Duesenberry, J.: Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior, Harvard University Press, Massachusetts 1952.
- Elias, N.: The History of Manners, New York 1978.
- Elster, J.: Sour Grapes, Studies in the Subversion of Rationality, Cambridge University Press, Cambridge 1983.
- Engel, E.: Die Productions- und Consumptions Verhältnisse des Königreichs Sachsen, Zeitschrift des Statistischen Bureaus des Königlich Sächsischen Ministerium des Innerem, Nos. 8-9, 1857
- Falk, P.: Ruumiillisuuden historialliset kohtalot II, Tiede ja edistys 3/1984.
- Friedell: Uuden ajan kulttuurihistoria I-III, WSOY 1950.
- Gillberg, B.: Mordet på framtiden, Helsingborg 1973.
- Haatanen, P.: Suomen maalaishäilylistö, Porvoo 1968
- Halla, K. & Kyrö, M.: Alimman viidenneksen tulo- ja kulutus rakenne vuonna 1976, Suomen virallinen tilasto, Sosiaalisia erikoistutkimuksia XXXII:63, Helsinki 1980.
- Haug, W.F.: Mainonta ja kulutus, Vastapaino, Jyväskylä 1982.
- Hirdman, Y.: Magfrågan. Mat som mål och medel. Stockholm 1870-1920, Kristianstad 1983.

- Hjelt, V.: Tutkimus ammattityöläisten toimeentuloehdoista Suomessa 1908-1909, ote 1940 Kansanravitsemuskomitean mietinnöstä.
- Honkala, E., Rimpelä, A., Rajala, M., Rimpelä, M.: Makean käyttö, Nuorten terveystavat Suomessa. Lääkintöhallituksen julkaisuja 4/1983.
- Houthakker, H.S.: An International Comparison of Household Expenditure Patterns Commemorating the Centenary of Engel's Law. *Econometrica*, Vol. 25, 1957.
- Ilmonen, K.: Tarve, tavara ja yhteiskunnallisuus, Elinkeinohallitus, Kuluttaja-asiain osaston julkaisu, Sarja A 10/1983.
- Ilmonen, K.: Jäsenet ja jäsenten liike. Tutkimus kaupan ja jäsenten suhteesta E-osuuskauppaliikkeessä osuustoiminnan alkua ajoilta 1980-luvulle, *Acta Universitas Tampereensis*, ser. A, Vol. 171, Tampere 1984.
- Kinnunen, A.: Kaikki ei mene tasan. Seitsemän veljeksien harmoniasta, *Parnasso* 6/1984.
- Murcott, A. (toim.): *The Sociology of Food and Eating. Essays on the Sociological Significance of Food*, Gower 1984.
- Nordberg, L.: Hushållsbudgetundersökningarna i ekonomisk analys, *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, 191-203, 3:1984.
- Niemi, I., Kiiski, S., Liikkanen, M.: Suomalaisten ajan- käyttö, Tilastokeskus, Tutkimuksia No. 65, 1981.
- Pill, R.: *An Apple a Day...Some Reflections on Working Class Mothers' Views on Food and Health* (teoksessa Murcott, 1984)
- Prättälä, R., Gröndahl, L.: Sokerin ja makeiden elintarvikkeiden käyttötavat Suomessa, Tutkimus- ja kansanterveyssymposium, Suomen Akatemia, Helsinki 1983.
- Roine, P.: Suomalainen kansanravinto suomalaisen ravitsemustieteen valossa, *Sairaanhoitajalehti* No 5, 1954, 184-188, 190-192.
- Scitovsky, T.: *The Joyless Economy*, Oxford University Press, London 1976.
- Seppänen, R.: Mitä ruuankäyttötutkimusten perusteella tiedetään sosiaaliryhmien ruuankäytön eroista Suomessa? Tutkimus- ja kansanterveyssymposiumin raportti, Osa II, Suomen Akatemia 4/1981.

Seppänen, R.: Mitä suomalainen syö? Duodecim 98:1666-1673, 1982,

Sosiaaliturvan kohdentuminen vuonna 1981.
Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja
9-10/1984.

Stigler, G.J.: The Early History of Empirical Studies of Consumer Behavior, Journal of Political Economy, LXII, 1954.

Tilastollisia tiedonantoja No. 55: Kotitaloustiedustelu 1971, Osa I, Tilastokeskus, Helsinki 1976.

Tilastollisia tiedonantoja No. 62: Kotitaloustiedustelu 1976, Osa I, Tilastokeskus, Helsinki 1979.

Tilastollisia tiedonantoja No. 71: Kotitaloustiedustelu 1981, Osa I, Liite 4, Tilastokeskus, Helsinki 1984.

Tilastollisia tiedonantoja No. 75: Kansantalouden tilinpito, Aikasarjat vuosilta 1960-1981, Tilastokeskus, Helsinki 1984.

Twigg, J.: Vegetarianism and the Meaning of Meat (teoksessa Murcott, 1984).

Uusitalo, L.: Consumption Style and Way of Life, Acta Academiae Oeconomicae Helsingiensis, Series A:27, Helsinki 1979.

Uusitalo, L.: The Effects of Income Level on Food Expenditure - Some Explorations Based on Household Survey Data, Internationales Institut fur Umwelt und Gesellschaft Discussion Papers, Berlin 1981.

Waris, H.: Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle II, Helsinki 1932.

Veblen, T.: The Theory of the Leisure Class, New York 1899 (MacMillan Co.).

Vennola, J.H.: Talousbudgetti -tutkimuksesta, Yhteiskuntataloudellinen Aikakauskirja, 252-258, 5/1909.

Viren, M.: Yksityisten kulutusmenojen rakenne ja kehitys Suomessa vuosina 1950-1986, ETLA, Helsinki 1983.